

MİLLİ MÜCADELEDE RUMLARIN GİZLİ CEMİYETLERİ (1918-1922)¹

Dr. Öğr. Üyesi Mikail KOLUTEK²

ÖZET

Milli Mücadele bir yandan amacını açık eden diğer yandan gizli hedefleri olan düşmanlara karşı yapılmıştı. 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi ile savaştan çekilen Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'da sayısız gizli cemiyet faaliyet göstermekteydi. İstanbul'u faaliyet sahalarının merkezi olarak gören bu gizli cemiyetlerin üzerinde hemfikir olduğu tek husus Osmanlı Devleti'nden kalacak olan mirasın paylaşılmasıydı. İşgal yıllarında Anadolu topraklarının paylaşımının kolaylaştırılmasını amaçlayan gizli kuruluşlar, birçok yabancı devlete hizmet etmekteydi. Anadolu'da emelleri olan Yunan hükümeti de Türkiye'deki Rumlarla iş birliği yaparak kendi çıkarları için çalışabilecek gizli cemiyetler kurdurdu. Rum gizli cemiyetleri özellikle Osmanlı Rumlarının dini aidiyetlerinden faydalanarak faaliyet gösterdi. Yunan hükümeti lehine faaliyet gösteren Rum gizli cemiyetlerinin merkezi İstanbul olmak üzere, Trakya, Ege kıyıları ve Karadeniz sahillerini ele geçirmeyi hedeflemişlerdi.

Bu çalışma; Asya ile Avrupa kıtalarının kesişim noktası olarak dünyanın gözdesi ve hedefi haline gelmiş olan İstanbul'da faaliyet gösteren Rum zararlı cemiyetlerini konu edinmiştir. Rumların kurduğu gizli cemiyetler irdelenirken bunlardan bilim dünyasında az bilinenler ya da esamisi duyulmayanlar çalışmanın merkezine alınmıştır. 1918-1922 yılları arasındaki tarihi kesit çalışmanın zamansal çerçevesi olarak belirlenmiştir. Çalışmanın mekânsal sınırı olarak İstanbul merkezli bakış açısıyla, gizli cemiyetler tüm Türkiye coğrafyasına yönelik faaliyetlerine yer verilmiştir. Rum gizli cemiyetlerinin izledikleri yöntemler, faaliyetleri, hedefleri ve kimler tarafından yönetildikleri Osmanlı Arşiv vesikalarına göre incelenmiştir. İstanbul merkezli gizli çalışmalarla Yunanistan çıkarlarına hizmet eden Rum gizli teşkilatlanmaları, organik ağları ve zararlı eylemleri tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Rum, İstanbul, Gizli Cemiyetler, Türkiye

ABSTRACT

The War of Independence took place against opponents including not only those with clear and open objectives but also those with secret goals. There were numerous secret organizations operational in Istanbul, which was the capital of the Ottoman Empire that left the war with the Mondros Armistice Agreement. The only issue that these secret organizations, which saw Istanbul as the center of their activities, agreed upon was dividing the heritage that would be left by the Ottoman Empire. Secret organizations, which aimed to make it easier to share the land in Anatolia in the years of invasion served several foreign powers. The Greek government, which had goals about Anatolia, had secret organizations formed in collaboration with the Greeks in Turkey so that they can work for its interests. Secret Greek organizations especially worked by utilizing the religious affiliations of the Ottoman Greeks. While the center of secret Greek organizations was Istanbul, they aimed to occupy Thrace, Aegean coasts and Black Sea shores.

The subject of this study was the harmful Greek organizations that acted in Istanbul which had become a priority and target of the world as the intersection point of the Asian and European continents. While investigating the secret organizations founded by Greeks, those that are lesser known in the scientific world or not even heard of were put into the center. The temporal framework of the study was determined

¹ Bu makale; yazarın doktora tezinden üretilmiş olup, 11-13 Ağustos 2018 tarihleri arasında Ukrayna'nın başkenti Kiev'de düzenlenen I. Uluslararası Taras Şevçenko Sosyal Bilimler Kongresi'nde sunulan özet bildirinin genişletilmiş halidir.

² Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. mikail@artvin.edu.tr

as the historical cross-section of 1918-1922. With Istanbul in the center of the spatial boundaries of the study, all activities of the secret organizations towards the geography of Turkey were included. The methods followed by secret Greek organizations, their activities, aims and by whom they were managed were examined based on Ottoman Archive documents. Secret Greek organizations that serve the interests of Greece with secret operations centered in Istanbul, their organic networks and harmful activities were determined.

Keywords: Greek, Istanbul, Secret Organizations, Turkey

GİRİŞ

Anadolu toprakları üzerinde hak iddia eden Yunan hükümeti ile ona tabi olanlar, Türk topraklarında çeşitli eylemlerde bulundu. Botnoz Adalı Manuel Eksanto, Nardeli Nikola İskofo ve Yanyalı Atnas Çakalof'un kurduğu Etnik'i Etery, 1814'te hedefleri arasına;

- 1- Batı Trakya ve Selanik'in Yunanistan'a ilhakı,
- 2- Ege Adalarının Yunanistan'a ilhakı,
- 3- On iki adanın Yunanistan'a ilhakı,
- 4- Batı Anadolu'nun Yunanistan'a ilhakı,
- 5- Pontus-Rum hükümetinin kurulması,
- 6- İmroz ve Bozcaadanın Yunanistan'a ilhakı,
- 7- İstanbul'un işgali ve Doğu Roma İmparatorluğunun ihyası,
- 8- Megalo İdea'nın gerçekleştirilmesi.

gibi hususları aldı (Salışık, 1968:149). İlk defa 1904 yılında ortaya çıkan Pontus Rum Cemiyeti kendisinden sonra kurulacak diğer gizli cemiyetlerin başat gücü oldu. Nitekim Pontus Rum Cemiyeti de öncelikli olarak Pontus Hükümetini kurmayı amaçlayarak Etnik-i Etery'nin benimsediği hedeflerin hemen hemen tamamına hizmet etti.

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi sonucu Rumlar Anadolu topraklarında bir devlet kurmayı ümit etti. Şüphesiz bu ümidin doğmasına Yunan hükümetinin politikaları ve Yunan Başbakanı Venizelos sebep oldu. Rumların Anadolu'da bağımsız devlet kurma fikrini eyleme geçirmek için izledikleri yöntem ise çeşitli cemiyetler kurmaktı. İstanbul ve Anadolu'da kurulan Rum gizli cemiyetleri ise Pontus Rum Cemiyetini örnek alarak 1918 yılından itibaren yaygınlaştı. Rumlar tarafından kurulan cemiyetler Osmanlı Devleti aleyhine faaliyette bulunarak dünya kamuoyunu etkilemeyi amaçladı. Rum gizli cemiyetleri özellikle Paris Barış Konferansı esnasında faaliyete geçerek İstanbul ve Anadolu'yu asayişsiz göstermeyi amaçladı. Cemiyetler vasıtasıyla Müslüman-Türk ahali huzursuz edildi, malları yağmalandı ve can güvenlikleri kalmadı. İstanbul başta olmak üzere Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde kurulan Rum gizli cemiyetleri tarafından Müslüman-Türk ahali katledildi. Rum gizli cemiyetleri özellikle ele geçirmeyi hedefledikleri bölgelerde çeşitli eylemler vasıtasıyla psikolojik savaşlar yaptı. Halkı sindirmek üzere başlatılan eylemler, her türden zulüm aygıtlarına dönüştü.

Anadolu'da kurulan Rum gizli cemiyetleri askeri amaçları olmaktan başka kültürel ve ekonomik amaçlara da yöneldi. "*Rum Cemiyet-i Edebiyyesi*" adında kurulan bir cemiyet kültürel alanda propaganda yaparak halkı ayrımcılığa ve ayaklanmaya

teşvik etti. Diğer yandan “*Rum Cemiyet-i Ticariyesi*” de bir taraftan tekelleşmelere sebep olurken, diğer taraftan ekonomik spekülasyonlar yaptı.

İşgal döneminde faaliyet gösteren Rum gizli teşkilatları insan haklarıyla bağdaşmayan, Müslüman-Türk halkın can ve mal güvenliğini hiçe sayan birçok harekette bulundu. Öncelikle İstanbul olmak üzere, Anadolu’da faaliyette buldukları sahalarda can ve mal güvenliği ortadan kalktı. Osmanlı hükümetinin idareyi elden kaybetmesi Millî Mücadele aleyhinde faaliyet gösteren yeni kulüp ve cemiyetlerin ortaya çıkmasına neden oldu. Rum gizli cemiyetleri ile ilgili teferruatlı bilgileri içeren bir eser TBMM tarafından 1922’de yayınlandı. “*Pontus Meselesi*” isimli çalışma da yalnızca İstanbul’da kurulan 12 Rum gizli cemiyetinden bahsedildi (Pontus Meselesi, 1338: 1; Kolutek, 2017: 1). Fakat Türk Milletini yok sayan bu kulüp ve cemiyetlerden şimdiye kadar gizli kalanları da oldu.

1- YUNAN SİVİL POLİS TEŞKİLATI

Yunanistan, Türk topraklarını işgale başladıktan sonra 9 Kasım 1912’de Selanik’e girdi. Kısa süre içerisinde şehri teslim alan Yunanlılar, Selanik’te asayişini sağlamak için birkaç kolluk kuvveti kurmayı amaçladı. Selanik’te asayişini temin için kurulması planlanan çeşitli teşkilatları örgütlemek üzere “*Miralay Aleksandros Zimoraki*” görevlendirildi. Zimoraki, Selanik’te yaptığı özenli çalışmalar sonunda bir jandarma teşkilatı ile resmi ve sivil polis teşkilatı kurdu. Kurulan bu teşkilatlar vasıtasıyla Selanik’te Yunanistan lehine asayişini sağlayan Zimoraki, Yunan hükümeti tarafından ödüllendirilerek terfi ettirildi.

Muzır faaliyetlerin organizatörlüğünü yapan Yunan sefarethanesi de İstanbul’u ele geçirdiğinde asayişini sağlayacak gizli bir kolluk kuvveti kurmak istedi. Miralay Aleksandros daha önceki tecrübelerinden ötürü bu iş için biçilmiş kaftandı. İstanbul’da kurulan sivil polis teşkilatı ya da “*Zabıta-i Hafîye*” adı verilen örgütü kurmak üzere Yunan hükümeti tarafından “*Miralay Aleksandros Zimoraki*” görevlendirildi (BOA.DH.KMS.00049.2.00059.008).

Yunan hükümetinin en tanınmış Jandarma kumandanlarından olan Miralay Aleksandros Zimoraki, 30 Haziran 1919’da özel görevle İstanbul’a geldi. İstanbul’da ikamet için bir ev tutmayan Zimoraki, Yunan sefarethanisini ikametgâh olarak kullandı. Miralay, yaptığı çalışmalar sonunda “*Yunan Sivil Polis Teşkilatı*” nı oluşturdu. Osmanlı istihbaratı, yaptığı çalışmalar neticesinde İstanbul’da kurulan Yunan gizli sivil polis teşkilatını tespit etti. İstihbarata göre, Miralayla beraber gelen ve kendisine yapacağı teşkilatlanmada yardımcı olacak olan Yunan zabıtalarnın isimleri şunlardı;

- Kaymakam: Kandaratos Sitriyos,
- Yüzbaşı: Dimitriyos Koloksiyas,
- Yüzbaşı: Nikalaos Karalas,
- Mülazım: Tomas Kolpiris,
- Mülazım: Petros Tanimakies (Giridli).

İstanbul’daki vazifesi sona eren Zimoraki, mevcut teşkilatın kurulmasından sonra Atina’ya görevi başına döndü. Miralay Zimoraki ile beraber İstanbul’a gelen

zabitler ise sadece burada faaliyet göstermeyecekti. Nitekim Yüzbaşı Dimitriyos Koloksiyas, Yüzbaşı Nikolaos Karalas ve Mülazım Petros Tanimakies kendilerine verilen direktifleri alarak harekete geçti. İki yüzbaşı ve bir mülazımdan oluşan ekip, “Pontus Cumhuriyeti Jandarması”nı düzenlemek üzere “İkalis” isminde bir Yunan torpidosuyla Trabzon’a gitti (BOA.DH.KMS.00049.2.00059.011; Bkz. Ek-1).

2- YENİ HAYAT KULÜBÜ (NEA ZOİ: NEA ZΩH)

Anadolu üzerinde emelleri olan Venizelos, özel kalemi ve gizli sırlarını bilen Giritli Kaleorhos Merkandonaki aracılığıyla bazı memurlara özel görevler verdi. Özel görev ile İstanbul’a gönderilen memurlardan birisi Atina Hariciye Nezareti’nin önemli memurlarından Jorj Sakeriyan oldu. Sakeriyan’ın, görevi İstanbul’da çeşitli isimlerle kurulan Rum gizli teşkilatlarını bir çatı altında toplamaktı. Tek merkezde toplanan gizli teşkilatlar aynı zamanda bir idare heyeti tarafından yönetilecekti. Venizelos’tan alınacak emirleri aynen yerine getirmek üzere güven kazanmış kişiler idare heyetine tayin edildi. Heyetin yaptığı çalışmalar sonucunda Makriköy’de “Nea Zoi: Yeni Hayat” isimli bir kulüp kuruldu. Yeni Hayat Kulübü, Jorj Sakeriyan’ın görevini tasdik etti. Aynı zamanda Sakeriyan’ın talimatlarını yerine getirerek bağlılıklarını gösterdi (BOA.DH.KMS.00049.2.00059.012; BOA.DH.KMS.00049.2.00059.008).

Makriköy’de oturan “Nikolozilis” adındaki bir Rum tarafından yönetilen Yeni Hayat Rum kulübü, İstanbul’un Yunanistan’a ilhakını veyahut Rumlara muhtariyet verilmesini amaçladı. Kulüp, amacını gerçekleştirmek üzere çeşitli kaynaklar sağlamaya çalıştı. Yunanistan lehine propaganda yapmak için fedai sıfatıyla birçok şahıs kaydetti (BOA.DH.KMS.00049.2.00057.012). Kulüp tarafından verilen emirleri aynen yerine getireceğini taahhüt eden şahıslardan imza alındı. Kulübün amaçları uğruna imza alarak kaydını yaptığı fedai sayısı şöyledir;

- Makri Köyü ve civarından 9.690,
- Tatavla’da kurulan (Sada=Kravji) isimli Rum Kulübü’nden 11.000,
- Boğaziçi’ndeki Hürriyet Kulübü’nden 7.000,
- Kadıköy, Üsküdar, Darıca’ya kadar olan mıntıka ve Adalardan 5.678.

Kulüp amaçları doğrultusunda ayaklanacağı ve eylemlerini fiiliyata geçireceği zaman kulüp mensupları birbirlerini tanımak için alamet-i farika olmak üzere sol kollarına bir kurdela bağlayacaklardı. Yeni Hayat Kulübü, yurtiçi ve yurtdışından çeşitli kaynaklardan maddi yardım alarak çalışmalarına devam etti. Amerika’da bulunan Yunan Müdafaa-i Milliye Cemiyeti’nden de Yeni Hayat Kulübü merkez komitesine yüz yetmiş bin lira yardım gönderildi (BOA.DH.KMS.00049.2.00057.014; Bkz. Ek-2).

3- KRAVJİR: MUHAVVİF SEDA KULÜBÜ

İstanbul’da Yunan menfaatlerine hizmet eden gizli teşkilatlardan bir diğeri “Kravjir: Muhavvif Seda Kulübü” dür. Kulübün ismi terim manası olarak “Korkutucu – Korkutan Ses” anlamına gelmektedir. İstanbul Tatavla’da kurulan bu Rum kulübünün yöneticileri tespit edilememekle beraber 1919’da mevcudiyeti bilinmektedir.

Tatavla'da bulunan “*Kravjir: Muhavif Seda Kulübü*” Jorj Sakeriyan'ın tüm kulüpleri tek çatı altında toplama amacına hizmet ederek ona biat etti. Sakeriyan'a bağlanan kulüp ondan aldığı emirleri yerine getirdi. Hedeflediği eylemleri gerçekleştirmek adına harekete geçen bu kulüp kısa süre içerisinde 16.680 fedai kaydetti. Fedailer, Venizelos'tan alacakları emir üzerine harekete geçerek İstanbul'da eylem ve çeşitli propagandalar yaptı (BOA.DH.KMS.00049.2.00057.012).

4- RUM MUHACİRİN VE FUKARAPERVER CEMİYETİ

Trabzon'da Pontus Cumhuriyeti adı altında kurulması düşünülen devlet için Rum ve Ermeni heyetleri arasında görüşmeler yapıldı. İki heyet Trabzon vilayetinin Gümüşhane'ye kadar olan kısmının kurulması tasarlanan Pontus Cumhuriyeti sınırlarına dahil edilmesine karar verdi. Heyetler arasında alınan karar doğrultusunda eski mebus olan Kokidi Efendi ve Rum Metropolitide önderliğinde bir cemiyet kuruldu. “*Rum Muhacirin ve Fukaraperver Cemiyeti*”³ adını alan cemiyetin ismine sadık amaçlarda bulunmadığı ortaya çıktı.

Cemiyet insani bir amaçla kurulmuş gibi görülse de aslında Pontus İlhak ve İstiklal kavmiyetinden bir fırka olduğu anlaşıldı. Nitekim Trabzon'da Rum nüfusunun üstünlüğünü ispatlamak üzere buraya gerçekleştirilen Rum göçleri, Rum Muhacirin ve Fukaraperver Cemiyeti organizasyonu ile gerçekleşti. Cemiyete ait depolarda yapılan aramalar neticesinde silahlı eylemlere hazırlık yapıldığı da anlaşıldı. Cemiyetin depolarında yapılan aramalarda bulunan silah ve cephanesi şöyledir:

- Seri Rus Tüfeği: 15.000'den fazla,
- Revolver: 25.000 civarında,
- Çeşitli Bombalar,
- Patlayıcı malzemeleri.

Alınan istihbarat üzerine yapılan aramalar sonucu cemiyetin yaptığı silahlı eylem hazırlıklarından Müslüman ahali de haberdar oldu. Bunun üzerine Müslümanlar da karşı tedbir almaya çalıştı (BOA.DH. ŞFR.00102.00088.001.001). Bu durum cemiyetin faaliyet gösterdiği sahalarda iç karışıklığa ve asayiş sorunlarına neden oldu.

5- KUZGUNCUK RUM KULÜBÜ

Mondros Mütarekesi'ne müteakip Yunan Sefarethanesi'nin emri üzerine İstanbul'un her tarafında kurulan Rum kulüp ve silogolarından bir tanesi de “*Kuzguncuk Rum Kulübü*” dür. Kulübün başkanlığını Kuzguncuk'ta ikamet eden “*Doktor Gapriyakos*” yaptı. Gepriyakos'un Galata'da, Karaköy'de Manukyan Hanı içerisinde 2 ve 3 numarada muayenehanesi bulunmaktaydı. Kendisine kulübü kurma ve

---

³ Rum Muhacirin ve Fukaraperver Cemiyeti'yle ilgili bir belge bulunurken benzer isimli bir cemiyetten bahsedilen ikinci bir belgeye Trabzon vilayetiyle olan yazışmalarda rastlanılmıştır. İlgili belge Trabzon valiliğine 6 Nisan 1921'de atanmış olan Naci Bey'e sunulmuştur. Bu belgede cemiyetin adı “Trabzon Muhacir ve Fukara Cemiyeti” olarak geçmiştir. 14 Nisan 1921 tarihli belgeye göre cemiyetin Trabzon'daki şubesine bir baskın düzenlenerek bu şubenin Pontus meselesiyle ilgili olup olmadığı araştırılmıştır.

yönetme işlerinde “*Doktor Atomotilis*” yardım etti. Manukyan Hanı 2 ve 3 numarada bulunan muayenehanede kulübün merkez üssü olarak seçildi.

Yunan komitesi, Kuzguncuk Rum Kulübü’ne 76 adet silah göndererek güven kazanan Rum üyelere dağıtılmasını emretti. Doktor Gapriyakos, bu hareket karşısında hükümetin bir ittifak kabinesi olduğunu ve bu durumdan faydalanamayacağını belirtti. Kulübe gelen silahları kabul etmeyerek dağıtımını yapmaya çalışmadı. Gapriyakos, daha sonra üzerinde kurulan baskı sonucu yakalanırsa büyük ceza alacağı korkusuyla da kulüp yönetimine istifasını sundu. Kulüpten istifa eden doktor, üyeler tarafından vatan haini olarak ilan edildi. Kulüp, Doktor Gapriyakos’tan boşalan yönetime yeni üye seçmeye karar verdi. Nihayetinde Kuzguncuk’ta oturan ve yine orada ticarethanesi bulunan “*Haraşo Dakaloğlu*” isimli bir Rum Gapriyakos’un yerine atandı. Haraşo Dakaloğlu, daha önce doktorun kabul etmediği silahları teslim alarak uygun gördüğü kişilere dağıttı (BOA.DH.KMS.00049.2.00057.055).

SONUÇ

Anadolu topraklarındaki meşru hükümetin büyük sıkıntı içerisinde olduğu 1918-1922 yılları arasında Müslüman-Türk nüfusa karşı bir yok etme harekâtına girildi. 1918 yılından itibaren planlı ve organize bir şekilde ortaya çıkan Rum gizli örgütlenmeleri Türk ve Müslüman coğrafyasında birçok acıya neden oldu. Anadolu’daki Yunan işgalini kolaylaştırmak için çabalayan Rum gizli örgütleri, devlet otoritesini sarstı. Tarihi arzuları doğrultusunda faaliyete geçen ve Yunan hükümetince desteklenen gizli örgütler, bir insanlık dramına sebep oldular.

Yunan başbakanı tarafından özel olarak görevlendirilen kişiler İstanbul’da kulüp, cemiyet, silologos gibi değişik isimlerle onlarca gizli teşkilat kurdu. İstanbul merkez üssü olmak üzere Anadolu’nun çeşitli bölgelerinde kurulan Rum gizli cemiyetleri öncelikli olarak asayiş sorunlarına sebep oldu. Cemiyetler aracılığıyla gerçekleştirilen eylem ve propagandalar Türk halkını psikolojik olarak olumsuz etkiledi. Rum gizli örgütleri eylemlerini ve harekete geçme zamanlarını planlı bir şekilde uyguladılar. Nitekim Paris Barış Konferansı’nın devam ettiği esnada Anadolu’da karışıklık çıkmasına sebep oldular. Mevcut Türk hükümetinin uluslararası arenadaki imajı bu gizli cemiyetler yüzünden zedelendi.

Venizelos tarafından İstanbul’a gönderilen birtakım askerî erkân vasıtasıyla “*Zabıta-i Hafıye*” adı altında polis teşkilatı kuruldu. Rum gizli polis teşkilatı aracılığıyla İstanbul’da sözde asayiş sağlanmaya çalışıldı. Adı kulüp olan örgütler Rum vatandaşlardan fedai temin ederek iç çatışmaya zemin hazırladı. Askeri amaçlar güdülen kurulan cemiyetlerin eylemleri halkın can ve mal güvenliğini tehlikeye soktu. Anadolu’da birçok insan maddi zarara uğramakla beraber can kaybına da uğradı. Muhacirin ve Fukaraperver adı altında kurulan cemiyet vasıtasıyla plebisit bir seçim olasılığı düşünüldü. Nitekim seçim olasılığı üzerinden cemiyetler aracılığıyla bazı bölgelerde taşıma yoluyla Rum nüfusu artırıldı. İnsani amaçlara hizmet ediyormuş gibi görünen cemiyet vasıtasıyla Rum ahaliye silah ve mühimmat dağıtıldı.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

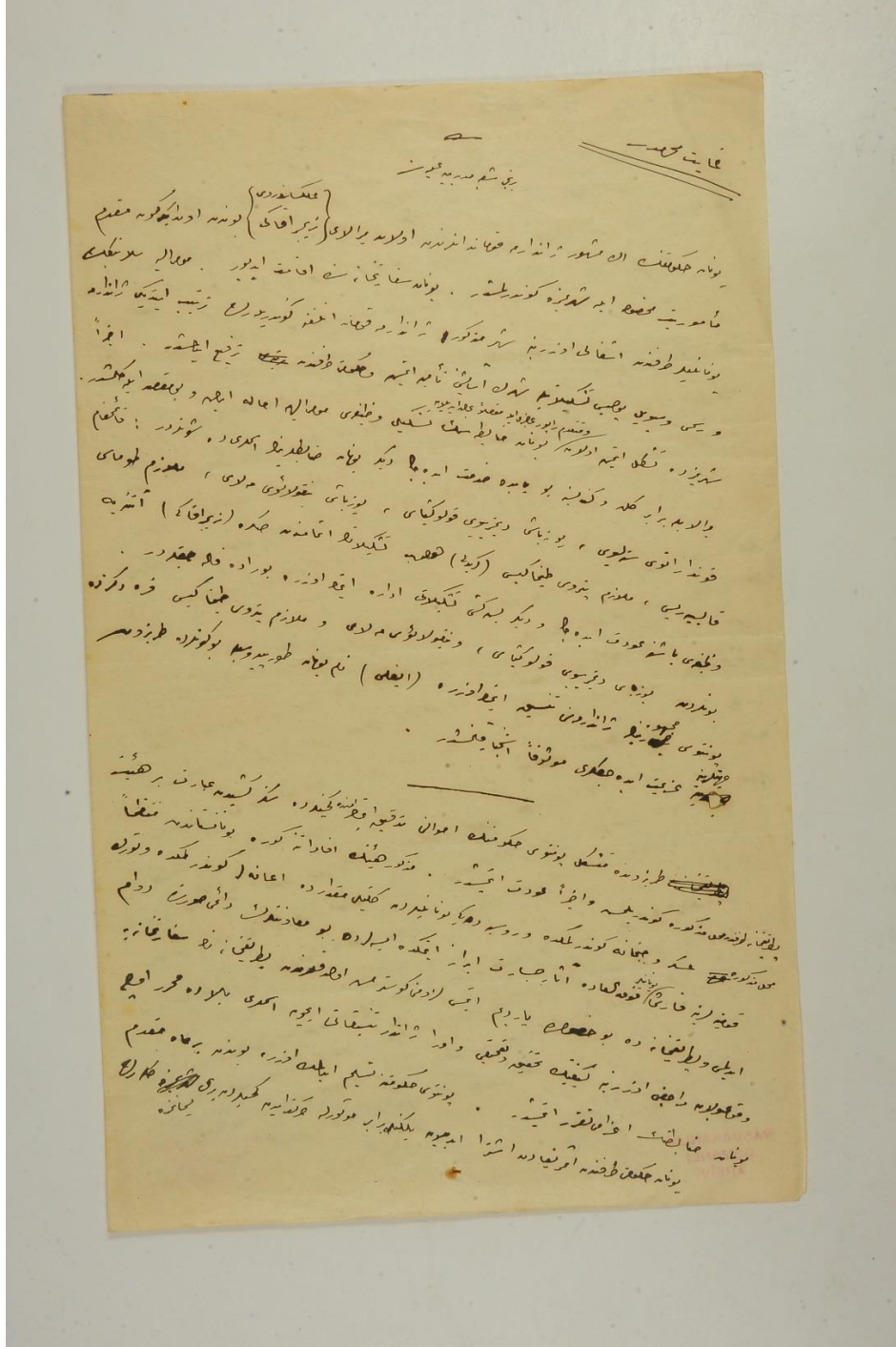
BOA.DH. ŞFR.00102.00088.001.001
BOA.DH.KMS.00049.2.00057.012
BOA.DH.KMS.00049.2.00057.012
BOA.DH.KMS.00049.2.00057.014
BOA.DH.KMS.00049.2.00057.055
BOA.DH.KMS.00049.2.00059.008
BOA.DH.KMS.00049.2.00059.011
BOA.DH.KMS.00049.2.00059.012

Yayımlanmış Eserler

ÇAPA, M. - Usta, V. (1995). *Millî Mücadelede Trabzon Vilayetiyle Yazışmalar*. Trabzon. Trabzon Valiliği Yayınları.
ERDEHA, K. (1975). *Millî Mücadele'de Vilayetler ve Valiler*. İstanbul. Remzi Kitabevi.
KOLUTEK, M. (2017). *Tarihsel Perspektifiyle Pontus Meselesi*. Hatay. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
PONTUS MESELESİ, (1338). Ankara. TBMM Matbuat ve İstihbarat Matbaası.
SALIŞIK, S. (1968). *Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri ve Etnik-i Eterya*. İstanbul. Hüsnütabiat Matbaası.

EKLER

EK-1

BOA.DH.KMS.00049.2.00059.011

Dâhiliye Nezareti Kalemi Mahsusa Müdüriyetinden Hariciye Nezareti Celilesi'ne yazılan Rum Gizli Cemiyetleri hakkındaki 30 Ekim 1919 tarihli rapor.

Rum Gizli Cemiyetlerinin kaydettiği fedai sayısını gösteren 28 Ekim 1919 tarihli belge.